

**El pla de les
Salines d'Eivissa.
Estudi geogràfic**

Gabriel Joan
Alemany i Morey
*Institut d'Estudis
Eivissencs*

Territoris (1999), 2:
55-65

El pla de les Salines d'Eivissa. Estudi geogràfic

Gabriel Joan Alemany i Morey

Grup de Treball de Geografia i Història de l'Institut d'Estudis Eivissencs

Resum

El pla de Sant Jordi (o de les Salines), situat al sud de l'illa d'Eivissa, és una àrea rica en valors naturals i antropològics lligats al passat; però és també un espai viu i dinàmic on conflueixen interessos molt diversos, a causa sobretot de la poca distància que el separa de la capital.

En el present treball es fa una descripció general d'aquest territori des del punt de vista del medi físic i natural, així com de les activitats humanes que allotja.

Abstract

The plain of Sant Jordi (also called plain of Ses Salines), situated in the south of Eivissa island, is an area full on natural and anthropological values connected to the past; but it's also a dynamic area where many interests collide, due to the proximity from the town.

The research is a general description about this natural and social context.

Recepció del manuscrit, 18 de novembre de 1997

Introducció

El present treball s'emmarca en un cicle de conferències sobre La Sal i les Salines, organitzat per l'Institut d'Estudis Eivissencs i adreçat bàsicament a mestres i professors.

L'objectiu de la ponència «El pla de les Salines d'Eivissa» és donar una visió de l'àrea d'estudi (l'entorn de les Salines d'Eivissa) des del punt de vista geogràfic. Això vol dir integrar els trets més rellevants del medi físic i biològic (relleu, clima, vegetació...) amb tot el que fa referència a l'ocupació humana del territori.

Si aquest fos un treball d'ecologia, hauríem d'estudiar les Salines d'Eivissa juntament amb les de Formentera i amb la cadena d'illots dels Freus. Però com que es tracta d'un estudi geogràfic, que pretén explicar els canvis esdevinguts en el territori durant les darreres dècades, i en certa manera també preveure els que es poden produir en el futur, el marc de referència és el pla de Sant Jordi o de les Salines.

Paral·lelament a l'exposició de la ponència es projecten una sèrie de diapositives de vistes del Pla per tenir una percepció més visual de la realitat. El que interessa conèixer és el *paisatge* del pla de les Salines, i per això podem recórrer a la dita «val més una imatge que mil paraules».

En el text s'expressen unes idees que poden ser polèmiques, però que no pretenen ser definitives sinó més aviat convidar a la reflexió i al debat.

Les fonts d'informació han estat bàsicament de dos tipus: per una part, els llibres, els articles de revistes i la cinta de vídeo que se citen al final del treball i, per una altra, les entrevistes i converses mantingudes amb pagesos del Pla, que són els millors coneixedors del territori.

1. Localització i descripció general de l'àrea d'estudi

El pla de les Salines es troba al sud de l'illa d'Eivissa, majoritàriament en el terme municipal de Sant Josep de la Talaia, però amb l'extrem nord-oriental dins el terme de Vila. Els seus límits són els següents:

— Pel nord i l'oest, un sistema de pujols d'entre 200 i 300 metres d'altitud: puig d'en Mariano (208 m), puig de cas Damians (254 m), serra d'en Trontoll (222 m), puig d'en Cardona (280 m), puig d'en Pallegu (244 m)... Cap al nord-oest s'obre un corredor per on passa la carretera de Vila a Sant Josep.

— Pel sud-oest, la platja del Codolar.

— Pel sud, limitant amb els estanys saliners, s'alcen dos massissos muntanyencs: el puig Falcó (144 m) i el puig del Corb Marí o puig d'Abaix (163 m), per entre els quals s'accedeix al carregador de sal de la Canal, a les platges de les Salines o del Migjorn i del Cavallet i a la punta de les Portes, extrem meridional de l'illa que es projecta cap a Formentera.

— Per l'est, el major arenal de l'illa: la platja d'en Bossa.

— I pel nord-est, els barris perifèrics de Vila: Can Fita, Can Sifre i Cas Serres. Aquesta part del Pla es troba, com dèiem, dins el terme municipal de Vila.

El pla de les Salines té una extensió aproximada de 2.000 ha, incloent-hi els estanys, que en tenen unes 400.

Però el pla de les Salines també es pot entendre com la part més occidental d'una plana extensa que abasta des de Talamanca i el pla de Jesús, passant pel pla de Vila, fins al pla de les Salines.

És, així entesa, la major superfície plana d'Eivissa, una àrea dominada per la presència de la capital i on es concentren els serveis i les infraestructures més importants de l'illa (aeroport, port comercial, hospital, fàbrica d'electricitat...). I és també en aquesta àrea on es troben els millors arenals de l'illa: les platges de Talamanca, Figueretes, d'en Bossa, el Cavallet i les Salines.

El pla de les Salines presenta un pendent suau: devers Can Fita, en el límit del Pla, a uns 70 metres sobre el nivell del mar, el pendent és del 10 per cent; a Can Bellotera, a uns 40 metres sobre el nivell del mar, és d'un 4 per cent; en el nucli de Sant Jordi, a uns 10 metres sobre el nivell del mar, ja només és d'un 1 per cent.

En el conjunt del Pla hi ha una apreciable diversitat de paisatges. Sens dubte, és aquesta topografia en pendent, des del peu de les muntanyes fins a les terres més baixes a nivell del mar, el principal factor modelador del paisatge.

Així, a les parts més elevades, en els marges del Pla, es troben els sòls prims i pedregosos, les feixes amb cultius de secà, un poblament tradicional escàs... i en conseqüència són les terres que primer deixaren de cultivar-se.

Més avall la terra és de millor qualitat, i amb les tècniques tradicionals ja s'extreia l'aigua del subsòl. El poblament és més dens, l'agricultura més intensiva, amb petites taques de reguiu.

La part central del Pla, per sota de la cota de 10 metres, és la millor per a l'agricultura, amb terra fonda i argilosa. Antigament hi abundaren els molins, i més antigament les sènies, per regar els nombrosos horts. Malauradament, l'aeroport ocupà bona part d'aquest sector, i després vingueren les carreteres i les edificacions de tot tipus.

Per acabar, ja gairebé a nivell del mar es troben les terres salines o de salobrar, semipantanoses a l'hivern i amb un alt contingut de sal, condicions adverses per a l'agricultura, però idònies per a una explotació salinera.

2. El medi natural

2.1. Les formes del relleu

El pla de les Salines és un pla al·luvial, constituït per dipòsits de materials quaternaris (llims calcificats, crostes calcàries, conglomerats, còdols...) procedents de l'erosió dels pujols que l'envolten.

Els puigs dels voltants estan constituïts per roques calcàries, que són aprofitades per la indústria de la construcció.

D'altra banda, els forts corrents marins que travessen els Freus també han aportat, en els cordons litorals, una gran quantitat de materials, que han contribuït a eixamplar aquesta planura.

La forma tabular o plana és el resultat d'una sedimentació postorogènica. Antigament aquest pla estava cobert per llacunes costaneres.

A causa de l'estructura de les tres sèries tectòniques de l'illa, que corren paral·leles en direcció SW-NE, les muntanyes d'Eivissa solen presentar un major pendent en els vessants del nord, mentre que els de migjorn acostumen a ser més suaus, cosa que fa que la majoria de torrents drenin cap al sud. Concretament al pla de les Salines, s'hi troben el torrent de la Font, que desemboca al Codolar, i el torrent de Ca na Parra, que perd la llera entre els horts. Amb la construcció de l'aeroport es va desviar el llit d'aquests torrents, com ja havia fet abans la salinera per evitar que abocassin als estanys. Amb el mateix objectiu es construïren dics de defensa per evitar que les avingudes d'aigua envaïssin els estanys, com ha deixat escrit l'Arxiduc. A la part baixa dels torrents, s'hi formen dipòsits de grava transportada des de la muntanya per les avingudes d'aigua. En el lloc conegut com «sa Torrentera», al costat de l'aeroport, molta gent es proveïa de grava per a les obres de construcció.

2.2. Els sòls

La major part de les roques superficials d'Eivissa són calcàries, dolomies i margues, i són aquestes, per tant, la matèria primera per a la formació dels sòls.

Una característica fonamental d'aquestes roques és l'elevada proporció que tenen de carbonat càlcic.

En conjunt el sòl zonal eivissenc es classifica dins el grup dels sòls terrosos (*suelos pardos*).

D'altra banda, les roques esmentades posseeixen una certa proporció de ferro que, convertit en òxid fèrric, dona a l'argila la característica coloració rogenca. Per això aquests sòls es denominen sòls terrosos rogens.

Moltes vegades els sòls terrosos rogens es presenten associats amb altres tipus de sòls, en funció del lloc on es troben. Així, per exemple, als vessants de muntanya s'associen amb litosòls (sòls de muntanya), que es caracteritzen per ser prims, pedregosos i

de color rogenc clar; a les planes al·luvials s'associen amb regosòls argilosos, més profunds i de color rogenc obscur; a les platges i zones baixes de la costa s'associen amb regosòls arenosos, també profunds, de color clar i una excessiva capacitat de drenatge.

El de l'àrea de Sant Jordi és un sòl terrós rogenc, i entre les seves propietats es poden citar les següents:

- Textura: llimosa-arenosa, ni massa solta (com els arenosos) ni massa compacta (com els argilosos).
- Proporció relativa d'elements gruixuts: mitjana.
- Profunditat total mitjana: 65 cm.
- Drenatge: normal.
- Fertilitat intrínseca: baixa.
- Fertilitat extrínseca, adquirible amb pràctiques agrícoles i aportació d'aigua: bona.
- Percentatge de matèria orgànica: baix, com correspon als sòls terrosos de les regions àrides. Cal una fertilització adequada segons es tracti de conreus de secà o de reguiu.
- També es necessiten importants aportacions d'adobs nitrogenats i fosfatats per compensar les mancances d'aquests elements.

2.3. Les condicions climàtiques

El clima de les Salines és el més càlid d'Eivissa. Diuen els pagesos del Pla que l'hivern hi acaba molt aviat, la qual cosa permet avançar uns quants cultius com les patates o les pebreres. A més, té l'avantatge que gairebé mai no hi gela.

Es poden destacar quatre característiques del clima d'aquesta comarca, que han afavorit la implantació d'una explotació salinera:

- Nuvolositat escassa.
- Pluviositat escassa: uns 350 mm a l'any, més semblant a Formentera que a la resta d'Eivissa.
- Circulació atmosfèrica important: a l'estiu hi predominen els vents del segon quadrant (E i SE), com el xaloc, molt sec. A la tardor, el migjorn, humit. A l'hivern hi predominen els del primer quadrant (N i NE), com la tramuntana, seca, o el gregal, més humit. A més, el mestral (NW) tendeix a ser sec, però a vegades porta pluges intenses (d'aquí la dita «de ponent no corre torrent i, si corre, corre de valent»). Un altre vent humit típic de l'hivern és el llebeig (SW).
- Evaporació intensa, per la forta insolació (onze hores de mitjana diària en els mesos d'estiu) i per la baixa humitat relativa. La temperatura mitjana anual és bastant alta: uns 19 °C.

Tan sols hi ha un element desfavorable per a la sal: les pluges torrencials de tardor, quan s'avancen al mes d'agost, abans d'acabar la collita de sal. Val a dir que aquesta eventualitat es dona molt ocasionalment.

2.4. La vegetació natural

Cal diferenciar entre la zona de prat, els cordons litorals i la vegetació de puigs i gresos consolidats.

El prat és la zona semipantanosa o de salobrar que voreja els estanys (des del Codolar fins a la platja d'en Bossa). Aquí hi ha perviscut una vegetació natural de tipus halòfil adaptada a sòls salins, amb espècies com el jonc, la solsera i el solseró o les plantes saladines del gènere *Limonium*, característiques per les fulles i tiges carnosos, amb gran contingut d'aigua.

L'elevada concentració de sals ha fet impossible l'explotació agrícola d'aquestes terres; així, es pot apreciar com devers mig quilòmetre abans d'arribar a la parròquia de Sant Francesc els conreus s'acaben en sec i comença aquesta vegetació de matolls.

Sobre les dunes fixes dels cordons litorals (a les platges del Migjorn i del Cavallet) es troba una altra formació vegetal de gran valor: el bosquet de savines dunars, que arriba a assolir amplàries de més de 100 metres. La savina, una planta molt resistent a l'aridesa, constitueix el poblament genuí de la vegetació litoral d'Eivissa i Formentera.

Aquesta vegetació dunar, i de manera particular les comunitats més pioneres (càrritx de platja, coixinets, cards de platja...), fa la funció de fixar l'arena de les dunes, que protegeixen els estanys de l'acció del vent i del mar. A causa dels factors ambientals adversos, com la mobilitat de l'arena o la proximitat al mar, són plantes molt adaptades i, per tant, molt fràgils.

En els puigs i gresos consolidats, com és per exemple la punta de les Portes, s'hi fa la garriga amb pi bord, amb totes aquelles espècies arbustives que envaeixen el pinar-savinar, com són els ginebres, llentiscles, cepells, estepes, romanís, frígoles, ullastres, etc.

Arreu del pla de les Salines, també s'hi troben unes quantes espècies adaptades que ens recorden la proximitat del nord d'Àfrica, com la palmera, la pita o la figuera de pic, una planta habitual al costat de la casa pagesa eivissenca.

3. Les activitats humanes i el paisatge

3.1. Les activitats agràries

El poblament agrícola del pla de les Salines és més antic i més dens que el d'altres indrets de l'illa, per una raó: la disponibilitat d'aigua per al reg, primer mitjançant sènies i posteriorment amb els molins de vent. Per contra, a l'interior de l'illa només es podia regar amb aigua de torrent, abans que es coneguessin les motobombes.

El paisatge agrari tradicional del pla de les Salines és semblant al del pla de Vila i al de Jesús: una agricultura bastant intensiva, amb alternança de cultius de regadiu (hortalisses, tubèrculs, fruiters, alfals...) amb altres de secà (cereals associats amb ametllers, garrovers, oliveres i unes quantes vinyes). De la tradició cerealícola, en queden restes, com algun molí fariner i alguna era.

El policultiu ha estat històricament una necessitat per a unes economies familiars bàsicament autosuficients. Tot i això, una part considerable de la producció agrícola del pla de les Salines es destinava al mercat de Vila.

En relació amb la propietat, hi predominen les explotacions petites i mitjanes (entre una i cinc hectàrees), sobretot en els sectors d'hort; però també hi ha unes quantes finques grans, en mans de senyors de Vila (Can Raspalls, Cas Serres de Dalt, Can Bossa, Ca les Ànimes, etc.). Aquestes finques, que disposaven dels seus propis horts, eren treballades per majorals. Per regla general les finques grans s'han conservat més indivises que les altres, llevat que s'hagin urbanitzat, perquè aquests senyors han tingut altres propietats per repartir entre els fills i així s'han evitat les segregacions per motiu d'herència.

La parcel·lació devia ser al pla de les Salines —com al pla de Vila i al de Jesús— més significativa que a la resta de l'illa, on predominava l'explotació directa.

Per separar les parcel·les s'aixecaven parets de pedra, amb la qual cosa aprofitaven per espedregar la terra. Era habitual la presència de vinyes que s'enfilaven per aquestes parets.

Són nombrosos els camins i carrerans que comuniquen les moltes cases que s'escampen pel Pla. Pensem que el nucli de Sant Jordi n'aglutinava tan sols unes poques, i

menys encara n'hi havia a Sant Francesc, a la Canal o a la Revista, que no passaven de simples establiments vinculats a la salinera o al culte religiós dels seus treballadors. La majoria de cultivadors, tant si eren propietaris com si eren majorals, vivien a l'explotació.

Aquesta xarxa de camins tan densa cridà l'atenció de l'Arxiduc, com també la presència d'una sèrie de torres de defensa, alguna de les quals encara resta en bon estat, com la de la Sal Rossa.

Les dues característiques esmentades del sistema agrari del pla de les Salines (la diversitat de cultius i l'excessiva parcel·lació de la terra) han suposat un problema de cara a una possible reconversió de l'agricultura amb vista a un augment de la productivitat.

En resum, les terres del pla de les Salines, com a perllongació de les del pla de Vila, es diferenciarien de les de la resta de l'illa pels trets següents:

- Una major parcel·lació.
- Uns majors rendiments.
- Una major orientació al mercat.
- Una major presència de parcers o majorals.
- L'aspecte senyorial d'algunes cases pageses.

3.2. Les activitats urbanes

Si en el capítol anterior hem parlat en termes de passat, en aquest ho farem en present.

I començarem per constatar un fet: el pla de les Salines és avui un suburbi de Vila.

Això es pot comprovar amb unes observacions a primera vista:

- Són moltes les funcions urbanes que s'allotgen en aquest espai: residència, indústria, comerç, turisme, serveis...
- Hi ha una gran heterogeneïtat en la tipologia d'edificacions: habitatges unifamiliars, blocs de pisos, xalets adossats, etc.
- També hi ha una gran heterogeneïtat social: famílies de rendes baixes, mitjanes i altes.

La urbanització del pla de les Salines s'ha donat per efecte de l'enorme creixement de Vila, un creixement que ha superat la disponibilitat d'espai en el seu entorn més pròxim.

A la línia de costa la urbanització s'ha degut més aviat a l'atractiu turístic que genera la platja.

El pla de Sant Jordi. Una zona de creixement del nucli urbà de Vila. Foto: Gabriel Alemany.

Actualment la població resident a l'àrea de Sant Jordi mostra una tendència al creixement, tant per dinàmica natural com per moviments migratoris; per contra, la població de Vila sembla que està més estabilitzada.

Una altra qüestió és com s'ha produït aquest fet. La urbanització del pla de les Salines encaixa amb un model ja clàssic de creixement urbà. És el basat en sectors radiocèntrics o en eixos radials, seguint les principals vies de comunicació. És un creixement urbà tentacular, radicalment diferent del tradicional creixement en anells concèntrics o en «taca d'oli». Entre els diferents eixos, especialitzats en determinades funcions, és habitual la presència d'uns espais intersticials mal comunicats i més o menys marginals. El fenomen sol adquirir especial significació tant pel volum de persones que afecta com per l'extensió de l'espai que ocupa i també pels greus problemes que comporta (absència de planejament, debilitat de les infraestructures, etc.).

Hi ha una poderosa raó en la base d'aquest model de creixement urbà: com que s'ofereix més sòl, aquest es fa més barat. A més, es compra a preu de sòl rústic i es ven a preu de sòl urbà, molt més car.

És a dir, que s'imposa la pràctica d'un consum massiu d'espai per a usos urbans, la qual cosa fa que la ciutat es perllongui a través d'uns eixos, alhora que s'altera profundament el paisatge rural més pròxim.

Aquest model implica:

- 1) Una disminució dràstica del sòl agrícola.
- 2) Un ús massiu de transport rodat privat: ja se sap que com més alts són els índexs d'automoció major és la mobilitat, és a dir, que la gent amb rendes altes fa un ús més extensiu de l'espai.
- 3) Un gran augment de l'espai destinat a infraestructures de transport a les perifèries urbanes (rondes, rotondes...), a causa de l'increment dels fluxos (molts dels quals

són de tipus pendular), que arriba a generar greus problemes de congestió. Aquest aspecte té relació amb un sistema de transport públic insuficient.

4) Determinades activitats (tallers, indústries, magatzems...) són expulsades del centre urbà i s'emplacen a sectors concrets de la perifèria. En el nostre cas, la presència de l'aeroport pot haver atret determinades empreses. El procés afavoreix l'ocupació dels marges de la carretera i, posteriorment, de sectors més interiors, fins a la progressiva ocupació espontània d'amplis espais que tanmateix els ajuntaments hauran d'acabar ordenant. Els espais contigus a la carretera justifiquen un preu més alt del terreny per la publicitat afegida que comporta aquesta ubicació (efecte mostrador).

5) La concentració en aquests sectors comporta una sèrie d'economies d'aglomeració: disminució dels costos d'instal·lació i funcionament en aprofitar els serveis ja existents.

6) Amplis sectors socials que demanen un habitatge més espaiós amb un jardinet. S'ha fomentat l'atractiu de poder viure en un habitatge unifamiliar en un entorn rural. Molts nous residents s'hi han instal·lat pel fet de tenir el lloc de feina en una de les empreses de la zona. I sobretot molts dels originaris del lloc volen continuar vivint-hi per una qüestió d'arrelament sentimental.

7) S'ha de fer un gran esforç de dotació d'equipaments públics (sanitari, educatiu, assistencial, etc.). Pensem en el poble de Sant Jordi: centre de salut, escoles, institut, llar d'avis, biblioteca, oficina de correus, dependències policials, etc.).

Però l'expansió de l'espai urbà té uns límits, que poden estar en funció de la distància —quan aquesta és massa gran i comporta un temps excessiu per als desplaçaments quotidians— o en funció de la topografia, com és el cas que ens ocupa.

És a dir, que l'àrea d'influència urbana de la part occidental de Vila s'emmarca en el pla de les Salines, a causa bàsicament de la topografia del terreny. Dins aquesta zona també hi ha altres límits importants, com són les servituds de l'aeroport o les restriccions que imposa l'àrea natural de les Salines.

Conclusions

Si en els anys seixanta el geògraf Vilà Valentí deia que just on acabaven els carrers de la vila d'Eivissa començava l'espai rural i que aquest era radicalment diferent de la ciutat, avui, trenta anys després, la realitat és tota una altra: la ciutat estén els tentacles sobre l'espai rural que l'envolta.

En particular, el pla de les Salines és una àrea periurbana molt complexa, per la gran confluència d'usos que sovint entren en conflicte. Vegem-ne alguns dels més importants:

- Usos urbans: residència, indústria, comerç, serveis...
- Usos turístics: hotels, apartaments, instal·lacions de lleure, xalets...
- Usos agrícoles: regadiu, secà, ramaderia...
- Ús de protecció de la natura.
- Ús de comunicacions interiors: carreteres, autovies...
- Ús de comunicacions exteriors: aeroport.

Aquesta confluència d'usos es deu, per una part, als valors intrínsecs de la zona (valors agronòmics, ecològics, paisatgístics, etc.) i, per una altra, a la proximitat a Vila.

Algunes actuacions fetes sobre el territori no han tingut en compte el necessari equilibri entre els diferents usos. A tall d'exemple flagrant, podem citar els dos blocs de pisos que s'alcen entre la platja del Codolar i les pistes de l'aeroport.

Al pla de les Salines es manifesta, més que a qualsevol altre de l'illa, la necessitat d'ordenar el territori d'una forma global, i també urgent, abans que s'hagin executat determinats projectes de gran impacte, com l'autovia de l'aeroport. Val a dir que la implicació de dos ajuntaments en aquest territori pot ser un factor de conflictes.

Actualment sembla que hi ha consens en la necessitat de protegir les Salines, però no s'han d'oblidar els horts, ni els torrents, ni els monuments, ni l'arquitectura tradicional.

El sentit comú ens diu que s'ha d'evitar la proliferació de més edificacions disseminades. Tot això implica, entre altres coses, una regulació dels usos del sòl, per evitar, per exemple, que enmig del camp hi hagi un taller de cotxes o un aparcament de barques.

No es tracta de tornar al passat, però cal aprendre dels errors comesos i planificar el país que volem.

Bibliografia

- DIVERSOS AUTORS (1983). *Les Salines d'Eivissa i Formentera*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- GUERAU DE ARELLANO TUR, C.; RAMON TORRES, S. (1979). «Ses Salines d'Eivissa i Formentera». *Eivissa*, núm. 9, pàg. 3-6.
- MARÍ CARDONA, J. (1992). *Els camins i les imatges de l'Arxiduc, ahir i avui*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- PLANELLS FERRER, A. (1984). *Ibiza y Formentera, ayer y hoy*. Barcelona.
- RUIZ LAJUÁN, A. (1982): «Exposición sobre la geomorfología de Eivissa». *Cuatro Conferencias del Congreso de Cultura Pitiüsa*. Eivissa: Dirección Insular del Ministerio de Cultura.
- SERRES UBACH, J. (1961). «La agricultura en Ibiza». *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca*, núm. 631.
- Ses Salines, Paradís Natural* (1995). Eivissa: Grup d'Estudis de la Naturalesa (vídeo).
- VALLÈS COSTA, R. (1995). *El món agrari tradicional. Un intent de comprensió de l'Eivissa rural*. Eivissa: Mediterrània.
- VILÀ VALENTÍ, J. (1963). «Ciudad y campo en la Isla de Ibiza». *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca*, núm. 639.
- VILÀ VALENTÍ, J. (1953). «Ibiza y Formentera, islas de la sal». *Estudios Geográficos*, Madrid (separata).
- VILÀ VALENTÍ, J. (1961). «Las Salinas de Ibiza y Formentera». *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca*, núm. 630, pàg. 35-41.
- VINUESA, J. (1991). *Los procesos de urbanización*. Madrid: Síntesis.